

УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

IMPROVING THE INTERACTION OF GOVERNMENT AND BUSINESS IN UKRAINE

Комаринець С.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Національний університет «Львівська політехніка»

Komarynets Sofia

Lviv Polytechnic National University

Основною місією будь-якого суспільства є забезпечення високого рівня та якості життя людей. Важливою є роль держави, яка у різних формах, але на постійній основі бере участь в усіх процесах, рівнях і сферах життя країни. Проте не менш важливою у сфері надання послуг населенню, у тому числі, пов'язаній із виконанням державою зобов'язань перед громадянами, є роль бізнесу як основи економіки країни. У контексті сучасної реформи влади в Україні та розвитку ринкових відносин слід дослідити процес розвитку системи та відносин влади, бізнесу та суспільства. Вивчено ефективність системи взаємозв'язків влади та бізнесу, яка дає можливість належного виконання функцій суб'єктам та вирішення основних проблем суспільства; досліджено тенденції взаємодії влади та бізнесу з позиції публічного управління; проаналізовано проблеми та запропоновано проєктні заходи удосконалення взаємодії влади та бізнесу в Україні.

Ключові слова: взаємодія влади та бізнесу, партнерство, державно-приватне партнерство, удосконалення взаємодії влади та бізнесу, інфраструктура.

The main mission of any society is to ensure a high level and quality of life for people. The state plays the important role in this process; it is involved in different processes at different levels and in different areas of the country's life in different ways, but on a permanent base. However, business as the basis of the country's economic system plays the most important role in providing services to the population, including the sphere related to the state's fulfillment of its obligations to citizens. In the context of the modern reform of the government system in Ukraine and the development of market relations, it is necessary to investigate government system formation process and the development of relations among the government, business and society as an important factor in the functioning of the economic system. The subject of the study is the state, main characteristics, problems and prospects for improving the interaction of government and business in Ukraine. The object of the study is the interaction of government and business and ways of improving it in Ukraine. Various methods were used in the research process, namely observation, generalization, scientific knowledge, synthesis, analysis, synthesis, tabular method. The experience of national and foreign scientists who studied the problems of the interaction of government and business in the world, Europe and Ukraine is the foundation of the theoretical base of the research. The practical basis of the research is generalization, synthesis, analysis, information gathering and observation of the state, main features, problems of the interaction of government and business in the EU and in Ukraine. The research results are presented in text form, using tabular models. In the process of the research, the efficiency of the system of interrelationships between state and business was studied, which enables the subjects to perform their functions effectively and solve the main political, economic and social problems of society; the trends of the interaction of government and business from the standpoint of public management and administration in Ukraine were investigated; an analysis of the problems of the interaction of government and business in Ukraine was carried out and substantiated project measures for improving the interaction of government and business in Ukraine were proposed.

Keywords: interaction between government and business, partnership, public-private partnership, improvement of interaction between government and business, infrastructure.

Постановка проблеми. Рушієм розвитку демократичної правової держави є ефективна взаємодія між владою та бізнесом, на

яку впливають різноманітні політичні, економічні та соціальні чинники. Саме тому виявлення цих чинників, які можуть як позитивно,

так і негативно впливати на здійснення взаємодії між владою та бізнесом, а відтак відкривати перспективи або викликати проблеми для неї, та пошук можливостей удосконалення взаємодії між владою та бізнесом є метою даного дослідження. Взаємодія влади та бізнесу відображає інтереси суспільства і є найважливішим чинником сталого розвитку країни. Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується недостатньою ефективністю системи зв'язків влади та бізнесу, яка поки не дає змоги ефективно реалізовувати свої функції суб'єктам взаємодії і негативно позначається на вирішенні політичних, економічних і соціальних проблем суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У контексті вивчення взаємодії влади та бізнесу, представляють інтерес дослідження, пов'язані з аналізом впливу зацікавлених груп бізнесу на політичні процеси в країні. Вітчизняні вчені працюють у напрямі розроблення теоретичних та методологічних проблем та розвитку взаємодії держави та бізнесу в умовах розвитку ринкової економіки в Україні. Зокрема, М. Шульга визначає, що успіх співпраці між владою та бізнесом має ґрунтуватися на міцних інститутах влади [1, с. 20]; О. Пасхавер твердить, що взаємодія влади та бізнесу має формуватись на інституціональних засадах кооперації [2, с. 11].

Зарубіжні вчені визначають алгоритм відносин влади та бізнесу, вказують на їх значущість для підвищення соціальних стандартів життя людей. Зокрема, А. Бентлі вивчає політичний процес через призму зацікавлених груп, і вважає, що взаємодія груп суспільства, які чинять тиск один на одного і на державу, є визначальним фактором державної політики [3, с. 54]; Д. Трумен виділяє з усієї сукупності асоціацій товариства «політичні групи інтересів» – ту частину, яка взаємодіє з інститутами держави [4, с. 66]; Р. Даль припускає, що сучасні динамічні плюралістичні суспільства створили сприятливі умови для вільної конкуренції груп інтересів [5, с. 25]; Ф. Шміттер вважає, що взаємодія держави з групами інтересів приводить до співучасті «організованих інтересів» в управлінні [6, с. 7]; М. Олсон твердить, що «великі економічні групи, що працюють на свій економічний інтерес, є безумовною основою політичного процесу» [7, с. 15]. Особливої актуальності набуло дослідження взаємодії влади та бізнесу в аналізі основних особливостей та перспектив розвитку моделей взаємовідносин між державою, бізнесом і суспільством в умовах сучасних трансформацій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Налагодження ефективної кооперації державного та приватного секторів як визначальний пріоритет економічної стратегії держави та узгодження цього пріоритету із необхідністю забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни, в цілому, вимагає

запровадження дієвих механізмів координації діяльності владних структур та представників бізнесу. Хоча офіційно основні принципи партнерських взаємовідносин держави та бізнесу у незалежній Україні ніколи не піддавалися сумніву, вони є надто загальними, щоб, опираючись на них, можна було збудувати міцне партнерство. Конкретні ж механізми такої взаємодії залишаються фактично в зародковому стані.

Мета статті. У процесі дослідження поставлено наступні завдання: дослідити тенденції удосконалення взаємодії влади та бізнесу з позиції публічного управління та адміністрування; охарактеризувати чинники впливу на процес взаємодії влади та бізнесу; запропонувати заходи удосконалення взаємодії влади та бізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під взаємодією влади та бізнесу (партнерство держави і приватного суб'єкта) у міжнародній практиці, зазвичай, мають на увазі формалізовану взаємодію на основі укладення угод між державою і приватними суб'єктами. За формами угод не виділяють окремих видів взаємодії, назагал, ідеться про залучення приватних інвестицій (приватного фінансування) або приватного досвіду (знань, навиків, управління) до державного об'єкта. Витрати на інвестування або управління покривають за рахунок одержання прибутків приватним суб'єктом від використання об'єкта інвестування або управління протягом усього періоду дії договору. Найтиповіші сфери укладення угод між державою і приватними партнерами – забезпечення важливих громадських / комунальних послуг (транспортні послуги, виробництво енергії, водопостачання / водовідведення), освіта, охорона здоров'я тощо, тобто ті сфери, де приватизація не виправдана. Основною метою такого державно-приватного партнерства є використання сильних сторін суб'єктів для реалізації проєктів розвитку інфраструктури чи надання громадських послуг на засадах підвищення результативності та ефективності у порівнянні з ситуацією, коли проєктами розвитку інфраструктури чи надання громадських послуг займався б кожен партнер самостійно.

Переваги і ризики для держави і приватного партнера представлені у таблиці 1.

Перевагами держави від партнерства є отримання знань, досвіду, інноваційних підходів, матеріальних і фінансових ресурсів. Перевагами для приватного партнера є отримання доступу до нових бізнес-можливостей, державні гарантії, зменшення ризиків, збільшення контролю над ефективністю інвестиційного процесу. Ризиками для держави від партнерства є зростання вартості інвестицій порівняно з іншими формами інвестування, зростання вартості користування об'єктом для кінцевих споживачів, відшкодування покриття ризиків для приватного партнера, зростання рівня конфліктів у суспільстві,

Таблиця 1

Переваги і ризики для державного і приватного партнера під час партнерства

№ з/п	Суб'єкт партнерства	Переваги	Ризики
1.	Держава	Отримання знань Отримання досвіду Нові інноваційні підходи Залучення матеріальних і фінансових ресурсів	Зростання вартості інвестицій Зростання вартості користування об'єктом для кінцевих споживачів Відшкодування покриття ризиків для приватного партнера Зростання рівня конфліктів у суспільстві Низький рівень якості надання послуг приватним партнером Складність укладення угод
2.	Приватний партнер	Отримання доступу до нових бізнес-можливостей Державні гарантії Зменшення ризиків Збільшення контролю над ефективністю інвестиційного процесу	Корупційні ризики

Джерело: сформовано на основі [8]

низький рівень якості надання послуг приватним партнером, складність укладення угод тощо.

Незважаючи на популярність, реалізація партнерських угод між державою і приватним партнером не завжди є успішною. Найчастіше держава укладає угоди у сферах, де прагне уникнути приватизації державного майна, а тому вважає компромісом так форму залучення приватного інвестування. Варто зазначити, що у всіх випадках, коли приватизація державного об'єкта не становить загрози інтересам держави, вона виступає пріоритетним способом розпорядження об'єкта, оскільки не викликає наступних ризиків для держави, які можуть виникати в угодах партнерства у зв'язку з експлуатацією об'єкта та поверненням інвестицій. З іншого боку, у ситуації коли у держави виникає потреба створення нового об'єкта, модернізації існуючого або удосконалення управління об'єктом разом з відсутністю потрібного фінансування угоди партнерства можуть бути більш привабливими для держави ніж кредитні угоди, оскільки полегшують навантаження на державний бюджет і не потребують відшкодування з боку держави (приватний партнер отримує відшкодування від використання об'єкта). Однозначно, базовим інструментом для прийняття рішення щодо укладення угод партнерства між державою та приватним партнером є аналіз «вигоди-витрати», на основі якого можна зробити висновок про співвідношення між якістю і ціною і обрати саме той тип угоди, який буде найбільш фінансово привабливим, відповідати цілям розвитку держави та суспільства. Таким чином можна зробити висновок, що укладення партнерських угод між державою і приватним партнером є альтернативою до приватизації (відчуження) державних об'єктів і закупівлі державних об'єктів. Укладення таких угод повинно відповідати цілям розвитку держави і суспільства та відбуватися у випадку, коли за

результатами аналізу «вигоди-витрати» приватизація і закупівля державних об'єктів є менш фінансово привабливими. Угоди доцільно укладати у сферах будівництва, модернізації та управління об'єктами, які є суспільно важливими та ресурсо витратними, у разі недоступності використання ресурсів для держави, як власника об'єкта. Також угоди часто укладають для великих інвестиційних програм, які неможливо або доволі складно реалізувати без участі приватних партнерів, при цьому варто пам'ятати про аналізування усіх вигод (перспектив) та витрат (ризиків) таких проєктів.

Незважаючи на переваги державно-приватного партнерства, існує ряд ризиків / проблем, які можуть зашкодити його успішній реалізації, що поряд із запропонованими механізмами їх подолання представлені у таблиці 2.

Наприклад, корупційні ризики, які виникають через доволі складну процедуру здійснення оплат та підтвердження виконання зобов'язань приватним партнером. Для уникнення / зменшення даного ризику держава повинна впроваджувати прості та якісні процедури для обчислення обсягів приватного інвестування, терміну інвестування, додаткового фінансування з боку державного партнера, реалізацію моніторингу та контролю за виконанням партнерських угод з боку держави тощо. Іншими ризиками може виступати складність та трудомісткість оформлення й узгодження угод партнерства. Подолати їх можна за допомогою розподілення ризиків, визначення показників ефективності, забезпечення прозорості укладення угод через наявність відповідного рівня знань і компетенцій держави та особливої уваги з боку держави до процедури укладення партнерських угод.

Наступними ризиками є зміни у пріоритетах розвитку держави, зміни законодавства, зміни державного регулювання, які можуть негативно впливати на проєкти партнерства, у зв'язку із

Таблиця 2

**Ризики для державно-приватного партнерства
та запропоновані механізми їх подолання**

№ з/п	Основні ризики від державно-приватного партнерства	Запропоновані механізми їх подолання
1.	Корупція	Процедура обчислення обсягів приватного інвестування Процедура обчислення терміну інвестування Процедура встановлення додаткового фінансування з боку державного партнера Моніторинг та контролю за виконанням партнерських угод з боку держави
2.	Складність	Розподілення ризиків Визначення показників ефективності угод Забезпечення прозорості процедури укладення угод Належні знання і компетенції держави, увага з боку держави до процедури укладення партнерських угод
3.	Політичні та регуляторні ризики	Стабільні пріоритети розвитку держави Стабільна нормативно-правова база Стабільність механізмів державного регулювання
4.	Перевищення / фінансова недоцільність витрат	Точна оцінка витрат, уникнення перевитрат Ефективне управління фінансовими ризиками
5.	Розподіл ризиків	Детальний аналіз ризиків Ефективні стратегії розподілу, оцінки і пом'якшення ризиків
6.	Брак досвіду партнерства, необхідних знань і вмінь	Залучення сторін партнерських угод з відповідними знаннями, потенціалом, досвідом, ресурсами
7.	Тривалий період реалізації проєктів	Дотримання стандартів якості, виконання цільових показників приватним партнером Забезпечення надійності механізмів моніторингу, контролю і оцінювання ефективності отриманих результатів від державного партнера Стабільність нормативно-правової бази, державної політики щодо державно-приватного партнерства Моніторинг, оцінювання проєктів Збалансування інтересів державного і приватного партнера Підзвітність і прозорість реалізації партнерства

Джерело: сформовано на основі [8]

значною тривалістю їх реалізації. Подальшими ризиками є можливість перевищення початкових витрат за проєктом для забезпечення його фінансової життєздатності, тому надзвичайно важливим є здійснення точної оцінки витрат, уникнення перевитрат фінансових ресурсів, ефективне управління фінансовими ризиками для уникнення фінансової неспроможності проєктів. Також до ризиків можна віднести і правильність їх розподілу між державним і приватним партнером для виявлення, оцінки і пом'якшення різних видів ризиків (затримування термінів будівництва, зміни у нормативно-правовій базі, попиту, форс-мажорні обставини). Проєкти державно-приватного партнерства успішно реалізуються на основі досвіду, потенціалу, знань у державному секторі для здійснення ефективного процесу управління та моніторингу. Необхідними є навички оцінювання проєктів, управління проєктами, оцінювання ефективності впровадження проєктів, моніторингу процесу впровадження проєктів, фінансового аналізу. Тому відсутність досвіду, потенціалу, відповідних знань у державному секторі може витупати вагомою перешкодою для успішного втілення проєктів

у життя. І, насамкінець, партнерські проєкти є довгостроковими за зобов'язаннями, тому необхідний моніторинг і контроль на усіх етапах реалізації проєкту впродовж усього періоду. Для досягнення очікуваних результатів необхідне дотримання стандартів якості, виконання цільових показників від приватного партнера, забезпечення надійності механізмів моніторингу, контролю і оцінювання ефективності отриманих результатів від державного партнера, що потребує чіткого процесу планування, стабільності нормативно-правової бази, державної політики щодо державно-приватного партнерства, моніторингу та оцінювання проєктів на постійній основі. Держава повинна збалансовувати інтереси державного і приватного партнера, зберігати підзвітність і прозорість реалізації процесу державно-приватного партнерства.

Для того, щоб державно-приватне партнерство стало успішним необхідно забезпечити передумови здійснення проєктів державного партнерства. Окрім того у процесі здійснення проєктів можуть виникати ризики їх успішного здійснення, для подолання яких потрібно впроваджувати відповідні заходи їх подолання,

впровадження яких дозволить забезпечити бажаний ефект. Передумови та ризики успішного здійснення проєктів державного партнерства, запропоновані заходи забезпечення передумов та подолання ризиків та очікуваний ефект від їх впровадження представлено у таблиці 3. Для того, щоб державно-приватне партнерство

стало успішним необхідно, по-перше, забезпечити стабільність пріоритетів державної політики розвитку та прогнозованість державного регулювання. Оскільки проєкти партнерства укладаються на тривалий період між державою і приватним партнером, наприклад, на будівництво нового об'єкта або реконструкцію існуючого, на

Таблиця 3

Передумови, ризики та запропоновані заходи успішного здійснення проєктів державно-приватного партнерства

№	Передумови	Ризики	Заходи подолання ризиків	Очікуваний ефект
1	Стабільність пріоритетів розвитку, прозорість державного регулювання	Тривалий період проєктів, зміна пріоритетів розвитку держави, механізмів державного регулювання	Забезпечення довгострокової стабільності пріоритетів державної політики, механізмів державної підтримки	Збільшення частки реалізованих проєктів, підвищення ефективності реалізації проєктів
2	Відсутність механізмів інвестиційного захисту	Перешкода для інвестування Виникнення спорів	Ефективні механізми оскарження, прозорості розгляду спорів, надання державної підтримки, доброчесності	Збільшення обсягів інвестування та кількості (реалізованих) проєктів
3	Забезпечення моніторингу / контролю ефективності роботи приватного партнера	Погіршення стану, якості утримання, системи управління об'єктом	Здійснення моніторингу і контролю на постійній основі Встановлення показників ефективності під час конкурсу	Забезпечення належного стану об'єктів, надання якісних послуг, підвищення ефективності реалізації проєктів
4	Забезпечення чіткості та прозорості визначення умов партнерства	Не збалансування інтересів, збитки / порушення інтересів партнерів	Порядок визначення періоду управління об'єктом, здійснення та коригування планових розрахунків, моніторингу, контролю та оцінювання ефективності	Утримання у належному стані об'єктів, надання якісних послуг, підвищення ефективності реалізації проєктів
5	Здійснення супроводу та підтримки проєктів	Складність проєктів Наявність компетенцій і досвіду державного партнера	Моніторинг, контроль, оцінювання ефективності проєктів, забезпечення виконання плану, прозорості, доброчесності	Збільшення частки реалізованих проєктів, ефективності реалізації проєктів
6	Інфраструктурні державно-приватні проєкти включають різноманітні взаємозв'язки, впливають на різні зацікавлені сторони	Держава повинна враховувати інтереси зацікавлених сторін, включно із власними Отримання довгострокового суспільного ефекту	Задоволення інтересів усіх зацікавлених сторін у проєкті Враховання можливості отримання довгострокового суспільного ефекту	Збільшення якості послуг, відповідність між якістю і вартістю, підвищення рівня задоволення інтересів споживачів і держави, тривалий суспільний ефект
7	Забезпечення можливості перегляду умов проєкту	Перегляд проєктів, зовнішні зміни, зниження довіри, прозорості, конкурентних закупівель	Визначення державою чіткої і прозорої політики, яка забезпечить орієнтири можливості перегляду умов проєкту та його належного обґрунтування	Збільшення частки реалізованих проєктів Підвищення ефективності реалізації проєктів

Джерело: сформовано на основі [8]

фінансування або використання об'єкта інфраструктури, приватний партнер стикається із зростанням ризику впродовж періоду дії проєкту. Більшість великих проєктів державно-приватного партнерства у світі у 2005–2015 рр. були розраховані на період понад 20 років [8], відтак зміна пріоритетів розвитку держави та механізмів державного регулювання негативно вплинула на перспективи їх реалізації.

По-друге, для успішної реалізації державно-приватного партнерства потрібен захист інвестицій, оскільки саме його відсутність часто є однією з основних перешкод для залучення міжнародного інвестування. Обов'язковим є розроблення ефективних механізмів можливості оскарження результатів конкурсів державно-приватного партнерства, розгляд скарг незалежними сторонами, забезпечення добросовісності / прозорості процедури розгляду справ (спорів) щодо державно-приватного партнерства у судах, надання підтримки приватних партнерів з боку держави. Аналіз понад 3700 проєктів державно-приватного партнерства у світі виявив, що у чверті з них виникали спори між державним і приватним партнером протягом терміну дії проєкту [8]. Отже, виникнення спорів можливе не лише на етапі конкурсу, але й після нього, а недосконалість судової системи не сприяє справедливому та чесному їх розв'язанню.

По-третє, держава повинна постійно моніторити ефективність роботи приватного партнера на предмет виконання ним домовленостей за базовими показниками ефективності (KPI), визначеними під час конкурсу. Якщо моніторинг не здійснювати на постійній основі, не визначати показники ефективності на етапі конкурсу, виникають ризики щодо стану об'єкта та якості його утримання на гіршому ніж очікуваному рівні. А у зв'язку із тривалістю здійснення проєктів, моніторинг ефективності є обов'язковим протягом усього періоду. По-четверте, забезпечення чіткості та прозорості визначення умов партнерства, у разі не здійснення чого виникатимуть суттєві ризики збалансування інтересів партнерів під час проєкту. З боку держави повинно відбуватися розроблення політики регламентації порядку визначення періоду управління (використання) об'єкту приватним партнером для відшкодування приватних витрат, порядку здійснення, уточнення та коригування планових розрахунків, порядку моніторингу, контролю та оцінювання ефективності відповідності між очікуваними та фактичними доходами та витратами під час проєкту. В іншому разі виникають ризики отримання державним партнером збитків та ризики порушення інтересів приватного партнера. По-п'яте, здійснення супроводу та підтримки проєктів. Незважаючи на поширене бачення з боку держави простоти вирішення проблеми за допомогою державно-приватних проєктів ніж безпосереднє здійснення державного управління та фінансування об'єкта, такі

проєкти складні та вимагають постійного супроводу, участі та підтримки державного партнера впродовж усього періоду здійснення, проведення моніторингу, контролю, оцінювання ефективності здійснення проєктів, забезпечення виконання планових показників, відповідності проведених робіт запланованим, прозорості залучення матеріальних і фінансових ресурсів. Це вимагає відповідних знань, компетенцій, досвіду державного партнера, а також забезпечення ним добросовісності та прозорості процесів моніторингу, контролю та оцінювання ефективності.

По-шосте, інфраструктурні державно-приватні проєкти включають різноманітні взаємозв'язки, здійснюють прямий та опосередкований вплив на різні зацікавлені сторони. Відтак, держава повинна зважати не лише на фінансову доцільність проєктів, а й на вплив проєктів на інтереси зацікавлених сторін, зокрема, досягнення збільшення якості послуг, відповідності між зростанням якості та вартості надання послуг для зацікавлених сторін. Необхідно враховувати також задоволення інтересів держави та довгостроковий суспільний ефект. По-сьоме, забезпечення можливості перегляду умов проєкту. Результати аналізу світових проєктів державно-приватного партнерства свідчать про перегляд 45% проєктів протягом першого року здійснення [8]. Унаслідок зовнішніх змін, можливості підвищення результативності проєктів може виникати необхідність повторного перегляду умов проєкту, під час якого ймовірно виникнення ризиків зниження прозорості, що результує у зниженні довіри між партнерами, зниження можливості забезпечення конкурентних закупівель під час проєктів. Ризиків можна уникнути через визначення державою чіткої і прозорої політики, яка забезпечить орієнтири можливості перегляду умов проєкту та його належного обґрунтування.

Висновки. У процесі оцінювання переваг і ризиків для державного і приватного партнера вдалося визначити основні переваги та ризики, на базі яких запропоновано основні механізми їх подолання. Для забезпечення успішності передумов здійснення проєктів державного партнерства потрібно враховувати ризики, які можуть стати на заваді їх успішного здійснення. Щоб подолати ці ризики потрібно впроваджувати відповідні заходи їх подолання, застосування яких дозволить забезпечити бажаний ефект. У процесі аналізу вдалося встановити передумови успішного здійснення проєктів державного партнерства, виявити ризики, які можуть стати на заваді їх успішного втілення, запропонувати заходи забезпечення успішності передумов втілення державно-приватних проєктів партнерства та подолання ризиків. Виокремлено очікуваний ефект від впровадження запропонованих заходів забезпечення успішності передумов втілення державно-приватних проєктів партнерства та подолання ризиків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. НАН України, Інститут соціології / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. 565 с.
2. Пасхавер О.Й., Верховода Л.Т., Суплін Л.З. Формування великого приватного капіталу в Україні. Київ : Міленіум, 2004. 90 с.
3. Bentley A.F. The Process of Government: A Study of Social Pressures. New York : Routledge, 2017. 583 p.
4. Truman D. The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion. New York : Knopf, 1964. 560 p.
5. Dahl R. Polyarchy: Participation and Opposition. New Haven : Yale University Press, 1971. 257 p.
6. Schmitter P., Streeck W. The organization of business interests: Studying the associative action of business in advanced industrial societies. Koln : Max Planck Institut, 2011. 99 p.
7. Olson M. The Logic of Collective Action. Public goods and the theory of groups. Cambridge : Harvard University Press, 1971. 198 p.
8. Transparency International Ukraine : веб-сайт. *Державно-приватне партнерство як інструмент відбудови України*. URL: <https://ti-ukraine.org/research/derzhavno-pryvatne-partnerstvo-yak-instrument-vidbudovy-ukrayiny/> (дата звернення: 15.01.2024).

REFERENCES:

1. Vorona V., Shulha M. (ed.) (2013) *Ukrainske suspilstvo 1992–2013. Stan ta dynamika zmin. Sotsiologichnyi monitorynh* [Ukrainian society 1992–2013. Status and dynamics of changes. Sociological monitoring]. Kyiv: Institute of Sociology NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
2. Paskhaver O.Y., Verkhovoda L.T., Syplin L.Z. (2004) *Formuvannia velykoho pryvatnoho kapitalu v Ukraini* [Formation of large private capital in Ukraine]. Kyiv: Milenium. (in Ukrainian)
3. Bentley A.F. (2017) *The Process of Government: A Study of Social Pressures*. New York: Routledge.
4. Truman D. (1964) *The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion*. New York: Knopf.
5. Dahl R. (1971) *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.
6. Schmitter P., Streeck W. (2011) *The organization of business interests: Studying the associative action of business in advanced industrial societies*. Koln: Max Planck Institut.
7. Olson M. (1971) *The Logic of Collective Action. Public goods and the theory of groups*. Cambridge: Harvard University Press.
8. Transparency International Ukraine: web-site. *Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak instrument vidbudovy Ukrayiny* [Public-private partnership as a tool for rebuilding Ukraine]. Available at: <https://ti-ukraine.org/research/derzhavno-pryvatne-partnerstvo-yak-instrument-vidbudovy-ukrayiny/> (accessed January 15, 2024).